

Zkušenosti z praxe

Hospitace – zdroj poučení a inspirace pro praxi i teorii

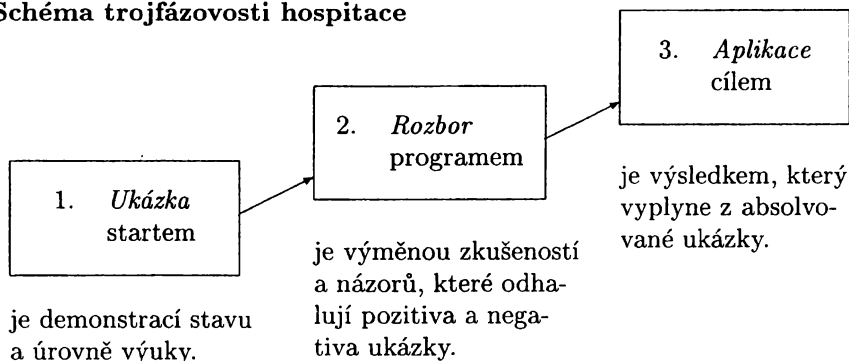
Jaroslav Kozlík

Hospitace má dodnes v mé pedagogické profesi důležitý a nezastupitelný úkol. Inspiruje mě, abych *na konkrétních případech vyjádřil její místo a hodnotu* v mé celoživotní pedagogické činnosti.

Hospitace probíhá v těchto třech fázích:

1. *Ukázka* vyučovací lekce, kdy demonstrátor předvádí, jak žáky vyučuje, zatímco hospitant pozoruje, jak demonstrátor učí.
2. *Rozbor* vyučovací lekce, kdy demonstrátor stručně zhodnotí svůj výkon, hospitant sdílí svůj názor na program a provedení lekce.
3. *Aplikace* tkví v praktické nebo teoretické odezvě účastníka v jeho vlastní pedagogické činnosti.

Schéma trojfázovosti hospitace

Hospitace mají tehdy smysl, postoupí-li až do třetí fáze a projeví-li se pozitivně ve zvýšené kvalitě práce jejího účastníka.

V současnosti směřují hospitace učitelů (ale i jejich modifikace pro studenty, ředitele, inspektory, tvůrce pedagogických koncepcí a programů) především *ke změně pasivní výuky ve výuku aktivní*.

V běžné hospitaci vystupuje učitel buď v roli demonstrátora, nebo hospitanta. Nepoměrně náročnější je úloha demonstrátora zneklidněného pocitem, že „jde s kůží na trh“. Osvědčuje se, když tuto úlohu převezme dobrý a zkušený učitel.

Rozbor by měl být otevřený, vstřícný, věcný, podnětný a ohleduplný.

Dobře připravené ukázky, zejména takticky a taktně vedené rozboru mohou *pomoci řediteli školy* v jeho snažení o vyšší odbornou způsobilost učitelů, o jejich aktivitu, vstřícnost, ohleduplnost, vzájemné dobré vztahy v učitelském sboru. Mohou změnit názory a postoje i učitelů liknavých, individualistů, destruktérů.

Není snad žádných vážných námitek a překážek proti tomu, aby hospitace byly zavedeny v zájmu učitelů, žáků i rodičů na všech základních školách.

Víceúčelové využití hospitací

Pokusím se zaznamenat úlohu hospitací a jejich modalit ze svého kantorského života od studentských let dodneška. Chci tím názorně ukázat *nezastupitelnost hospitací* nejen jako zdroje poučení a inspirace, ale i jako *příležitost k sebepoznání, sebekontrolé a sebezdokonalování*.

Učňovská léta

1. První hospitace jsem absolvoval v učitelském ústavu v Kroměříži, když jsme my, studující ve třetím ročníku chodili na „náslechy“ do cvičné školy a později sami konali „výstupy“, učili se učit za mistrovského umění a vedení cvičnými učiteli.
2. Při nástupu na své první místo výpomocného učitele v r. 1926 v Kroměříži mě okresní školní inspektor Jan Berák sdělil, že domluvil s tehdy nejlepším místním učitelem Aloisem Řezníčkem pravidelné hospitace u něho, aby mi pomohl lépe vplout do praxe.
3. Občas zavítala do mého vyučování ředitelka Hedvika Brablcová, aby zjistila mou učitelskou způsobilost, eventuálně mně poradila, co a jak zlepšit.

Léta dozrávání na Pokusné škole měšťanské ve Zlíně (1933–45)

4. Vděčně vzpomínám na vzájemné hospitace kolegů a kolegůň v tělesné výchově, abychom poznávali, jak kdo učí, abychom si vyměňovali zkušenosti, vzájemně se obohacovali a společně pak koncipovali program a metodiku tělesné výchovy na naší škole. (Od r. 1933 do 1972 jsem se převážně zabýval praxí a teorií tělesné výchovy. Od r. 1994 se soustřeďuji na koncepci a realizaci základní školy.)
5. Nově nastoupivší učitel, aby se rychleji vpravil do reformní výuky, první rok povinně hospitoval u vedoucího odborné sekce.
6. Ředitel Stanislav Vrána pravidelně hospitoval u všech členů učitelského sboru. Vyžadoval poctivou písemnou přípravu na každou vyučovací hodinu. Co viděl, podrobně s každým rozebral a zhodnotil.
7. V režimu „otevřených dveří školy“ rodiče nás kdykoli navštěvovali ve vyučování, aby viděli, jak jejich děti prospívají. Později jsme hospitace rodičů omezili jen na půlden v týdnu.
8. Pátek byl dnem otevřených dveří školy pro návštěvy učitelů z jiných škol, dojížděli k nám z celé republiky. V odpolední besedě jsme si s hosty vyměňovali názory a zkušenosti. Později jsme také zavedli týdenní až měsíční stáže jednotlivců.
9. Od r. 1935 jsme pořádali odborné konference a kurzy pro učitele, v jejichž programu nikdy nechyběly ukázky praxe a jejich rozborů.

Léta zralosti ve Výzkumném ústavu pedagogickém v Praze (1945–72)

10. V prvních letech jsem se soustřeďoval na instrukčně metodickou pomoc učitelstvu, čerpaje z experimentální a školitelské praxe ve Zlíně. V celostátních, oblastních a okresních kurzech tělesné výchovy, v praktické části programu jsme využívali hospitací v tomto systému:
 - ukázky s posluchači kurzu, vedené nejdříve instruktorem, potom některým z posluchačů,
 - ukázky s žáky, vedené instruktorem ve vybaveném a nevybaveném tělovýchovném prostředí,
 - ukázky s žáky, vedené posluchači, opět ve vybaveném a nevybaveném zařízení.
11. V dalším období vědecko-výzkumné činnosti jsme na ministerstvu školství přímo „vydupali“ tzv.:
 - laboratorní školy* pro tělesnou výchovu, v nichž jsme každou „novotu“ před zavedením do praxe experimentálně ověřili;
 - vzorové školy* pro tělesnou výchovu, v nichž učitelé aplikovali v normálních podmínkách programu, ověřené v laboratorních školách.

12. V této etapě jsme pořádali každoročně celostátní semináře, ve kterých jsme seznamovali inspektory, metodiky a vedoucí kateder tělesné výchovy PF s výsledky našeho bádání, a to vždy s bohatým využíváním hospitací.
13. V působnosti ústředního metodika pro školní tělesnou výchovu jsem systematicky hospitoval v základních školách v celé republice, abych získal přehled o úrovni tělesné výchovy na školách a mohl radit učitelům, co a jak dělat lépe.
14. Na svých měsíčních stážích v zahraničí (Berlín, Varšava, Budapešť, Sarajevo) byly hospitace na tamních školách nejpodstatnějším programem mého studia.

Pedagogická činnost v důchodu (od r. 1972)

15. Po dvacetileté odmlce v pedagogické činnosti mě transformační hnutí devadesátých let natolik zaujalo, že jsem znovu začal navštěvovat školy,
 - abych hospitacemi získal reálnou základnu pro tvorbu koncepce základní školy,
 - abych hledal způsob, jak přejít od pasivního způsobu výuky k výuce aktivní,
 - abych mohl seznamovat učitele teoreticky i prakticky s principy svobodné, humánní a tvořivé základní školy a naznačil, jak přechod realizovat.

Moje pedagogická zkušenost ukazuje, že hospitace byly a jsou nezastupitelným východiskem, pilířem, kontrolou a usměrňovatelem jak učitele, tak metodika a teoretika.

Poznatky a zkušenosti z hospitací

Zkušenosti z mých hospitací ve vyučování realizovaných v poslední době a z následných rozborů s ředitelem školy a vyučujícím ukazují:

1. že principy aktivní výuky nepronikly do vědomí a praxe některých učitelů, že dosud nepocítují naléhavou potřebu poznat principy transformace vnitřní práce ve škole a tvořivě je aplikovat ve své praxi;
2. že chybí systém pedagogické osvěty, který by srozumitelně informoval učitele i širší veřejnost o podstatě a požadavcích aktivní výuky;
3. že je třeba oficiálně podporovat návštěvy a hospitace učitelů v kvalitních alternativních školách.

Mnozí učitelé žijí ze své podstaty, ze své zastaralé pedagogické výbavy a z ní vyplývajících zkušeností. Nečtou, nestudují. Neúčastňují se celostátních a ani regionálních konferencí, seminářů, dílen, aby si uvědomili spole-

čenské a pedagogické potřeby doby, aby rozšířili svůj obzor, zvyšovali svou učitelskou odbornost. Ani na pedagogických konferencích se nevěnuje patřičná pozornost a čas dominantnímu tématu „Jak měníme školu, kdo a co nám v tom brání?“

Čeho se ve výuce vyvarovat – jak nastartovat aktivní výuku

K výběru učiva. Učitel nevolí učivo podle jeho životnosti, smyslu a praktického významu, podle vyspělosti žáků, nýbrž závisle na učebnici. Například v přírodopise v učivu o cizopasnících učitel podrobně postaru probírá pro život celkem bezvýznamnou ploštěnku, méně podrobně tasemnici, načež se jen jednou větou zmíní o klíštěti.

Ve fyzice věnuje učitel celou hodinu délkovým veličinám, když v téže lekci může odpovědně probrat všechny fyzikální veličiny – globálně. Na dotaz, co se žákyně dověděla v hodině nového, odpověděla, že definici metru.

K osvojování učiva. Učitel přírodopisu „přednáší“ třídě o hlemýždi zahradním s dotazy, co je žákům o hlemýždi známo. Příští hodinu žáci píší o hlemýždi test na otázky učitelem položené. Daleko zajímavější a účelnější by pro žáky bylo, kdyby si sami vyhledali a vytvořili odpovědi na uložené otázky, a to nejen podle učebnice, ale i z jiných pramenů.

Podobně v dějepise nepřednášet o manufaktuře, nýbrž dát žákům několik vyčerpávajících otázek, aby sami vyhledali odpovědi.

Pokládám tyto příklady „bez přednášení“ za zcela bezproblémový a příkladný přechod od hromadného způsobu výuky k aktivnímu učení – sebeučení spolučením.

K procvičování učiva a rozvíjení komunikace žáků. Učitel procvičuje učivo postaru tak, že v sledu, jak učivo přednášel, tak znovu klade třídě otázky, na které jednotlivci odpovídají většinou jedním slovem. Žáci by asi procvičili učivo daleko lépe a trvaleji, kdyby je procvičovali ve dvojicích, ve skupinkách, kdyby si otázky a odpovědi sami tvořili, pak je doplňovali, vzájemně diskutovali, až by dospěli k tomu, co si je třeba zapamatovat. Samostatné procvičování učiva vede žáky k aktivitě, ke spolupráci, ke komunikaci, k trvalému osvojení učiva.

Referáty jednotlivců z probíraného učiva dopadají i tak, že žák přečte třídě text vystřižený z časopisu. Učitel ani žáci k tomu nepronosou ani slovo, ač vhodně volený referát je vynikající příležitostí k rozvíjení logických a vyjadřovacích schopností jak referujícího, tak všech naslouchajících.

Z příkladů vysvítá, že se žáci stále ještě vyučují nasloucháním (s desetiprocentním zapamatováním), přebírajíce víceméně neživotné učivo na-

sloucháním výkladu učitele a doučováním doma z učebnice – ne vždy dost kvalitní – a pak je na známky písemně nebo ústně reprodukuje.

Neoplývá-li učitel zvědavostí, hledáním, tvořivostí, nelze očekávat, že bude tyto kvality rozvíjet u svých žáků. Osvícený dobrý učitel hledá, zatímco indiferentní učitel čeká. Co chceme od žáků, vyžadujeme především sami od sebe! Vytvářejme prostor pro aktivitu a samostatnost žáků! Promyšlejte a veďte výuku tak, aby se žáci učili sami, aby hledali, objevovali, porovnávali, tvořili, kontrolovali se a hodnotili, aby se zmocňovali základních poznatků a dovedností svou vlastní prací, svým vlastním přičiněním! Sestupme dolů z katedry, přiblížme se žákům fyzicky a psychicky, usměřňujme, radme jim a společně s nejnávštěvnějšími žáky pomáhejme slabším žákům třídy!

Tato výzva k nové práci mě přímo vybízí stručně připomenout, o jaké změny v základní škole usilujeme.

Oč se snažíme?

Chceme vést žáky k občanské společnosti, vychovat svobodné bytosti, těšící se z tvořivé práce a kulturního života – vychovat demokraty. Budujeme školu, která směřuje k tomu, aby rozvinula nadání s vitalitou každého žáka do jeho osobního maxima aktivní metodou, která přebuduje direktivní, autoritářskou, receptivní a reprodukční školu včerejška ve svobodnou, humánní a tvořivou základní školu pro 21. století.

V čem tkví podstata a hodnota aktivní výuky?

- v prožívání a uspokojování vrozené zvědavosti a tvořivosti žáka, jeho touhy po samostatnosti a uplatnění za promyšleného a partnerského vedení kvalifikovaných učitelů,
- v hygienickém, bezpečném a estetickém prostředí, nikým a ničím ohroženém,
- v atmosféře prodchnuté a sycené otevřeností, důvěrou, vzájemnou úctou a vstřícností mezi učitelem a žákem, mezi žáky navzájem,
- což je předpokladem a podmínkou k tomu, aby se žáci zmocňovali základních poznatků a dovedností učením ve dvojicích, v kooperativních skupinkách nebo individuálně.

K pochopení aktivní výuky a k rozboru ukázky výuky měl by přispět následující soubor otázek:

Soubor otázek k rozboru ukázky

vede k tomu, čeho je třeba si všimnout z hlediska požadavků aktivní výuky. Je téměř vyčerpávající, a to proto, aby vyjádřil podstatu až do všech podrobností, šíří a hloubku změn, které sahají až do samých základů pedagogické praxe.

Podmínky

1. Konala se lekce ve zdravém, bezpečném, esteticky vyhovujícím a podnětném prostředí?
2. Poskytl učitel žákům přiměřenou volnost v pohybu těla a ducha?
3. Připravil učitel podmínky a pomůcky tak, aby výuka mohla probíhat v optimálním tempu a byla přitom produktivní a úsporná?
4. Projevoval se učitel jako zprostředkovatel, rádce, usměrňovatel, manažer, partner žáků a nikoli jako suverén, autoritář?

Volba učiva

5. Má probírané učivo smysl a význam pro přítomnost a pravděpodobnou budoucnost žáka? Vychází z jeho života, potřeb a zálib, z jeho práv a povinností k sobě, k druhým, k přírodě?
6. Byl zvolen za reprezentanta učiva (za pedagogický prostředek) nejvýraznější a nepotřebnější typ pro žáka?
7. Bylo učivo globálně v patřičné šíři a souvislostech?
8. Je základem pro další vzdělávání a sebe vzdělávání žáka? Je upotřebitelnou přípravou k přijímací zkoušce na školu 3. stupně?
9. Odpovídá použitá učebnice požadavkům aktivní výuky? Čerpají žáci také z jiných pramenů?

Přiměřenost učiva

5. Odpovídalo učivo vyspělosti žáků? Nebylo nad nebo pod jejich vyspělost?
6. Bylo učivo odstupňováno podle způsobilosti žáků s ohledem na žáky nejslabší a nejvyspělejší?
7. Bylo učivo voleno i s ohledem na roční dobu, na obec a region?

Metody a organizace

5. Podporoval učitel aktivitu žáků skladbou lekce, střídáním postupů, metod a organizace výuky?
6. Bylo patrné, že se žáci zapracovávají (vpravují) do skupinového a individuálního způsobu práce?

7. Bylo v přiměřeném poměru využito hromadného, skupinového i individuálního způsobu výuky?
8. Byli žáci vedeni k sebekontrolě a spolupontrolě a měli k tomu pro každý dílčí úsek učiva k dispozici kontrolní výsledky?
9. Pokud žáci pracovali skupinově nebo individuálně, radili se a pomáhali navzájem?
10. Kolik času v lekci asi zabrala mluva učitele a kolik jednotlivých žáků?
11. Vyžadoval učitel, aby se žáci vyjadřovali v logických celcích a ve větách?
12. Opakovali žáci důležité poznatky společně nahlas i potichu, zejména ve výuce jazyků?
13. Jak učitel kontroloval a hodnotil výkon jednotlivých žáků?
14. Vyžadoval učitel, aby žáci opravovali své chyby bezprostředně v ústním i písemném projevu?
15. Uplatnila se nějaká opatření s ohledem na osobní tempo žáků?
16. Projevil učitel přiměřenou pohotovost, pružnost a přizpůsobivost při eventuálně nepředvídané situaci ve třídě?
17. Bylo učení na konci lekce shrnuto? Bylo zaznamenáno na tabuli, v sešitě?

Výběr otázek k ukázce se bude řídit vyspělostí žáků, jejich způsobilostí samostatně pracovat. Bude závislý na předmětu, tématu; poněkud jiný bude k ukázce ze základních předmětů (jazyka, matematiky), poněkud jiný k ukázce z reálií a jiný k ukázce z výchov.

Závěr

Až nyní při psaní této stati jsem si plně uvědomil, jak významnou úlohu měla hospitace v mé učitelské, instrukčně metodické, experimentální, výzkumné, koncepční a školitelské činnosti. V hospitacích se prolíná stav a úroveň pedagogické teorie a praxe, vzájemně se inspirují a obohacují. Uvědomuji si, jakým přirozeným, účinným a dosažitelným zdrojem, nástrojem a pomocníkem se hospitace mohou stát v procesu transformace naší základní školy. Vyslovuji k tomu tato přání:

1. Nechť se hospitace stanou univerzálním instrumentem a pomocníkem v úsilí o včasné a úspěšné přebudování školy!
2. Nechť jsou vždy pečlivě připraveny, důkladně a ohleduplně rozebrány a výsledky všemi účastníky tvořivě aplikovány!
3. Nechť jsou výsledky z hospitací podnětně zpracovány, publikovány a využity v pedagogických poradách a konferencích jako poučení a inspirace k povznesení učitelské způsobilosti!

Adresa autora: Doc. PaedDr. Jaroslav Kozlík, CSc., Nedvědovo nám. 4, 147 00 Praha 4.